

El poder de la música i la importància de la cultura en temps convulsos

Voltaire, en el seu viatge al cor de la memòria, ens recorda els orígens del ser humà quan ens diu «souvenez-vous que sans les sens il n'y a point de mémoire, et que sans la mémoire il n'y a point d'esprit».

La meua primera idea, quan em van demanar de preparar aquesta lliçó magistral, va ser parlar-vos del poder de la música. Primerament, en la mitologia, del semideu Orfeo, que va ser el músic per excel·lència, ja que d'ell es deia que sabia tocar unes melodies tan captivadores que les bèsties salvatges el seguien, els arbres i les plantes s'inclinaven cap a ell i els homes més ferotges es calmaven totalment i en els diferents moments de la història de la música. I, en segon lloc, del poder de la música en la vida i en el pensament. Però, davant la terrible situació de crisi moral i social que vivim actualment, ho faré molt més breument del que havia pensat per poder abordar també alguns aspectes i conseqüències d'aquest desgavell de les bases de la civilització.

La primera qualitat de la música és, com diu Goethe, que parla directament al cor. Recordem també el que ens diuen alguns dels antics filòsofs, com Plató («La música dona una ànima als nostres cors, i ales al pensament»), Kant («La música es la llengua de les emocions»), i Nietzsche («La vida sense música es tot simplement un error, una fatiga, un exili»).

Art, ciència, medecina, pregària, màgia o llenguatge..., la música pot ser cada una i totes aquestes formes a la vegada. Com la paraula, és feta de sons i de silencis, d'esperit i de sensualitat, d'emoció i de bellesa, de melodies i d'harmonies, de ritmes i d'accents, de colors i de ressonàncies, d'inflexions i de modulacions. La mare que canta una cançó de bressol a l'infant, encara que no sàpiga cantar gaire bé, si ho fa inspirada per l'amor, esdevé per al fill la millor cantant del món. I la seva acció de cantar és

llenguatge (comunicació d'uns sentiments), és estètica (projecció de la bellesa), és medicina (relaxació) i és educació (contribueix al desenvolupament de l'oïda i la sensibilitat musical del fill).

Ja sabem que la música és el primer llenguatge que entén l'infant que acaba de néixer.

I, com tot llenguatge essencial a l'ésser humà, la música és fonamentalment un mitjà de comunicació, i el podrem posseir plenament si aprenem a utilitzar-lo durant els primers anys de vida.

Però, en contrast amb totes les altres arts, la música viva només existeix a l'instant mateix en què és concretada per les ones produïdes per la veu humana o per un instrument. Això fa que la música sigui un dels mitjans d'expressió i de comunicació més universals, i la mesura de la seva importància i significació no es determina pels criteris d'evolució del llenguatge —en el sentit de la història i del progrés—, sinó a partir del grau d'intensitat expressiva, de la riquesa interior i de la humanitat. «La música és una revelació més alta que tota saviesa i tota filosofia», diu Beethoven. I, finalment, com diu Elias Canetti, «La música és la veritable història vivent de la humanitat. Confiam-hi sense reserves, ja que el que afirma és relatiu als sentiments. El seu fluir és més lliure que qualsevol cosa que sembli humanament possible, i aquesta llibertat redimeix». Per tot això, la música interpretada amb criteris històrics ens permet de viatjar en el temps i sentir les mateixes emocions que van sentir altres éssers humans en altres èpoques. Al mateix temps, tota música reneix totalment cada cop que és interpretada per un ésser humà, i per això també és sempre un art contemporani, amb total independència de la data de naixement del compositor.

També en un món cada vegada més tancat en la reafirmació dels nacionalismes culturals, hem d'aprofitar el fet que *La música de l'edat mitjana encara és un llenguatge comú entre Orient i Occident, i probablement l'únic pont possible que ens queda, capaç d'establir un veritable diàleg intercultural*. Ens és fonamental reflexionar sobre els sabers necessaris a l'educació del futur; sobre la importància del diàleg

intercultural per assolir la pau entre Orient i Occident; sobre el model cap al qual evolucionarà el nostre món globalitzat (el del cowboy o el de Simbad), i, finalment, sobre la relació i el compromís de l'artista creador amb la societat i el món en general.

Totes aquestes evidències són algunes de les conquestes més significatives de la filosofia de l'art al segle XX passat, demostrades en la realitat amb la formidable recuperació i presència de les músiques d'altres èpoques, i cada vegada més també de les músiques d'altres cultures i civilitzacions.

Recordem els versos de Shakespeare, en el seu *Mercader de Venècia*,

L'home que no dugui la música dins seu,
a aquell que no el commou l'harmonia suau dels sons,
és prest per a la traïció, el furt i la perfídia;
Les emocions del seu esperit són tristes com la nit,
la seva manera d'estimar és fosca com l'Erebus:
desconfia d'un home així. Escolta la música.

Com que vivim cada dia més en un món desfigurat i embogit per la pol·lució de les plataformes mediàtiques, en el qual cada dia és més difícil de sobreviure a una massa infinita de postveritats o simplement de negació extrema de la veritat dels fets reals. Més que mai ens caldria recuperar el meravellós poder de la música, i que novament les mans d'Orfeu puguin amansir els homes més ferotges. Però, on són els nous Orfeus capaços de salvar-nos de l'infern? No serà, doncs, que cada cop més l'ésser humà va perdent aquesta capacitat que esmenta Shakespeare d'escoltar la música? O serà, talment ens advertia Stravinsky en les seves *Chroniques de ma vie* (París, 1935), que potser vivim temps perillosos en què les persones es brutalitzen i, cada vegada més passives, a poc a poc perden la sensibilitat?: «*Sursaturés de sons, blasés sur leurs combinaisons les plus variées, les gens tombent dans une sorte d'abrutissement qui leur enlève toute capacité de discernement et les rend indifférents...*». Deu ser, tal vegada,

que la nostra cultura ha deixat de tenir la força creativa pròpia d'un art realment viu i per això ja no inspira confiança? Com expliquem, si no, el poc espai que es deixa a la cultura en la resolució dels conflictes actuals? Diu, George Steiner, en el seu llibre *La cultura contra l'home*: «La nostra cultura és una cultura morta. Empesa sempre vers l'erudició, ara és sempre a l'abast gràcies als ordinadors que ens permeten de saber-ho tot, d'emmagatzemar-ho tot; la nostra cultura s'ha convertit en una cosa morta en la vida veritable dels homes; una cosa morta per a llurs necessitats més immediates; morta, ja que és incapaç d'ajudar-los a resoldre llurs problemes. Jo espero que puguem empènyer la darrera porta del castell per així descobrir que s'obre vers unes realitats fora de la comprensió i de l'autoritat humanes [...]»

Creiem fermament que els enemics principals de l'home, que són la ignorància, l'odi i l'egoisme, només es poden combatre mitjançant l'amor, el saber, l'empatia i l'enteniment i l'emoció de bellesa de l'expressió artística. No hauria de ser aquesta la funció última de l'art i del pensament?

La rica presència pública i mediàtica que podem tenir tots, gràcies a internet i a les xarxes socials, ens obliga a extreure les responsabilitats inherents: ajudar el coneixement per combatre la ignorància i el fanatisme; a manifestar-se a favor de la justícia i la pau; a treballar perquè els homes i les dones siguin cada dia més lliures i solidaris. Ensenyar l'entesa i el diàleg intercultural, sabent, com deia Joan Miró —un altre gran pintor català—, que, com a artista (i afegiria que també com a home), «allò que compta no és una obra, sinó la trajectòria de l'esperit durant la totalitat de la vida; no allò que hem fet en el transcurs d'aquesta vida, sinó allò que deixem entreveure, allò que permetrem fer-ne d'altres en una data més o menys llunyana». Es tracta de la mateixa actitud i la força d'aquelles grans figures que han dedicat la vida a lluitar per la llibertat i el benestar dels altres, com Gandhi, que ens recordava que «quan algú comprèn que obeir lleis injustes és contrari a la seva dignitat d'home, cap tirania no pot dominar-lo».

Vivim en una època de gravíssimes crisis: política, econòmica, ètica, social i cultural, a conseqüència de les quals una part important dels habitants d'aquest país està en situació de gran precarietat i més de la meitat dels nostres joves no té, ni tindrà, potser, cap possibilitat d'aconseguir una feina que els asseguri una vida mínimament digna. La cultura, l'art i especialment la música són la base de l'educació que ens permet realitzar-nos personalment i, alhora, ser presents com a entitat cultural, en un món cada cop més globalitzat. Estic profundament convençut que l'art és útil a la societat. Contribueix a l'educació dels joves, i a elevar i enfortir la dimensió humana i espiritual de l'ésser humà. Durant segles i fins a la Revolució Francesa, van ser majoritàriament la noblesa i l'Església els qui van finançar la cultura i l'art. En els temps moderns, sobretot a partir del segle XIX, és la filantropia d'alguns rics negociants i burgesos que, per amor a les seves ciutats o països, fan possible la construcció de museus, hospitals, estacions, esglésies, teatres d'òpera, auditoris... En ple segle XXI, el món econòmic i les grans fortunes estan totalment globalitzats. Al nostre país, a més, no hi ha la tradició filantròpica del món anglosaxó, i, per a més desgràcia, no tenim ni una llei de mecenatge correcta. Però el més greu és que, malgrat un extraordinari i creixent interès a tot el món per les músiques barroques, renaixentistes i medievals, no hi ha a Espanya un ple reconeixement institucional de la gran importància del nostre patrimoni musical històric. Això es deu, en gran part, a la tràgica pèrdua de memòria de la consciència musical europea que va perdurar fins als anys cinquanta i que continua encara al nostre país, ja que el nostre repertori musical anterior al 1800 roman sepultat sota les successives capes culturals que el romanticisme i el modernisme hi han afegit. El resultat d'aquesta gravíssima desatenció, de la qual no hi ha tan sols clara consciència, és una imatge incompleta i distorsionada de la nostra tradició i identitat culturals, a les quals ha estat retallat un dels aspectes més vitals, brillants i originals. No oblidem que les nostres orquestres simfòniques, els nostres grans cors, els nostres grans teatres d'òpera, que també pateixen les retallades, responen a un model cultural centreeuropeu especialitzat en els repertoris del segle XIX, mentre que el nostre

patrimoni més universal de l'edat mitjana, el renaixement i el barroc, depenen exclusivament del bon fer de la iniciativa privada. Espanya necessita un projecte cultural que tingui el suport d'una clara voluntat política, que li permeti recuperar les principals músiques històriques, ja que representen un dels patrimonis intangibles de la humanitat més importants i més significatius, per la seva especial relació històrica amb les cultures musicals de la Mediterrània i del Nou Món.

«La riquesa cultural d'un país depèn no només de la importància del seu patrimoni, sinó més aviat de la seva capacitat de valorar-lo, cosa que implica un projecte, el qual suposa una voluntat...». Aquestes paraules, que li recordava fa exactament 20 anys (en una carta del 25 de novembre 2004) a la Sra. Carmen Calvo, ministra de Cultura d'aquell moment, continuen definint les causes i els problemes que vivim, especialment per la música històrica i els músics que la mantenen viva. Tres paraules clau en tota política cultural: **valor, projecte i voluntat**. Totes qualitats que des de temps remots no formen part de la tasca quotidiana dels nostres màxims responsables de programar una política cultural, que hauria de ser digna i generosa, i sempre accessible a totes les classes socials. Les causes d'aquest desinterès? Primer, per ignorància, ja que no es pot valorar allò que no es coneix. Segon, per manca de projecte, ja que cap política cultural d'interès general no es pot consolidar sense un projecte seriós, i, en fi, per manca de voluntat, perquè sense un mínim de suport institucional estable és impossible consolidar la recuperació i la difusió d'un patrimoni musical mil·lenari.

Tota aquesta situació es agreujada perquè que vivim permanentment en un món cruel i profundament injust, en el qual l'1 per cent de la població posseeix el que necessita el 99 per cent: millors habitatges, millor salut i millor educació. Ara bé, com assenyala Joseph E. Stiglitz, premi Nobel d'Economia el 2001, a aquesta minoria li falta alguna cosa «que, segons sembla, els diners no han pogut comprar: la consciència que el seu destí està vinculat a la manera com viu l'altre 99%. Al llarg de la història, és una cosa

que aquest 1% superior acaba aprenent... massa tard». I aleshores, com observa amb extraordinària lucidesa Tony Judt (1948-2010): «La por ressorgeix com un ingredient actiu de la vida política de la democràcies occidentals. La por al terrorisme, és clar; però també, i potser d'una manera més insidiosa encara, la por a la incontrolable velocitat del canvi, la por a l'emigrant, a la pèrdua de l'ocupació, la por de perdre terreny davant d'altres en una distribució cada cop més desigual dels recursos, la por de perdre el control de les circumstàncies i les rutines de la pròpia vida quotidiana. I, potser per sobre de tot, la por que ja no només no puguem dirigir la nostra vida, sinó que també hagin perdut el control els qui tenen l'autoritat en profit de forces situades més enllà del seu abast». El perill previst per Judt ja s'està produint: «El nostre culte contemporani a la llibertat econòmica il·limitada, combinat amb la intensificada sensació de por i d'inseguretat, condueixen a la reducció de les prestacions socials i a una regulació econòmica mínima. Però aquests fenòmens es veuen acompanyats d'una supervisió de forces obscures i extremes, cada cop més gran de les comunicacions, els moviments i les opinions. Un capitalisme "xinès", per dir-ho així, a l'estil occidental». Judt conclou defensant el lloc de la història recent en una època d'oblit: «Creiem haver après prou del passat per saber que moltes de les velles respostes no funcionen, i potser és cert, però en allò que el passat ens pot ajudar és a comprendre l'eterna complexitat de les preguntes».

El desgavell del món s'ha accentuat aquests darrers anys com a conseqüència d'una política econòmica inhumana que ha sacrificat milions de vides per imposar sistemes d'explotació totalment caducs. Per això, en aquesta època de greu crisi econòmica i moral, sorprèn encara més l'exigència forçada d'un fort augment mundial de les despeses militars, que ja han assolit una xifra astronòmica superior als dos bilions de dòlars i que només contribueix a alimentar i prolongar els nombrosos conflictes armats que causen estralls a Orient i a Occident, molts dels quals no estan resolts i sense gaire esperança de resolució a curt termini. Malauradament, aquesta proliferació dels

conflictes de llarga durada arreu del món, les guerres anomenades «irregulars», com les guerrilles (Amèrica Llatina) i els diversos actes terroristes, que es reproduïxen regularment, i especialment els més recents a Ucraïna i a Gaza, han generat fins avui milers de víctimes innocents i la destrucció massiva de l'habitatge, d'hospitals i d'escoles. Com ja assenyalava Erasme el 1517, la guerra colpeja els que «ni els interessa, ni van oferir cap causa per a l'esclat».

Trenta-tres anys després d'haver permès la metòdica destrucció de Sarajevo i la matança de milers de bosnians innocents, assistim al martiri i destrucció dels pobles d'Ucraïna i de Gaza, amb la mateixa indiferència humana i la insuficient acció dels grans països.

El mal absolut és sempre el que l'home infligeix a l'home, i és un fet universal que concerneix a tota la humanitat. Hannah Arendt va ser potser la primera a reconèixer-ho, quan va escriure, el 1945, que «el problema del mal serà la qüestió fonamental de la vida intel·lectual europea després de la guerra». Avui ens preguntem: l'art, la música, la bellesa poden salvar l'home d'aquests mals?

A *L'idiota*, de Dostoievski, un ateu anomenat Hipòlit pregunta al príncep Michkin: «És cert, príncep, que ha assegurat vostè en una ocasió que la bellesa salvaria el món?» I prossegueix: «Senyors –va exclamar dirigint-se a tothom–, el príncep afirma que la bellesa salvarà el món. [...] Quina classe de bellesa serà la que salvi el món? [...] Michkin el va mirar amb atenció, en silenci». El príncep no té resposta, però crec profundament que tots, i en especial les universitats, tenim la responsabilitat de desenvolupar l'educació, la difusió de la cultura, i de promoure un art útil per a la societat, un art que mitjançant la bellesa, la gràcia, l'emoció i l'espiritualitat pot tenir el poder de transformar-nos i fer-nos més sensibles i solidaris.

Jordi Savall

Viena, 21/23 de febrer de 2025

Palma, 24 de febrer de 2025